

A -va,-ve személyragozása és a -ván,-vén független cselekvéshordozóval a nyelvmlékek tükrében*

A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII., Szeged, 2012. március 29–30.

SZTE BTK Kari Konferenciaterem

Nádasdi Péter

SZTE, Általános Nyelvészeti Tszk.

doktorjelölt, NYDI, elméleti nyelvészet

Szeged, 2012. március 30.

1. Bevezetés

Nyelvtörténeti adatok szerint az ómagyar korban a -va, -ve ugyanúgy személyragozható volt, mint ma a főnévi igenév. Károly (1956) megállapítja, hogy a személyragos határozói igenév zömmel a Münchener (35 személyragos alak) és Bécsi (31 személyragos forma) kódexekben található, a többi kódexben csak néhány szórványos alak van, a Jókai-kódexben nincs, mai nyelvjárásokban sem található nyoma. Ugyanakkor E/3. személyben nem egyértelmű, mi tekinthető személyragnak, hiszen az egyetlen példa a *meghalvája*. A -ván, -vén esetében, mivel leggyakrabban E/3. személyű használatban szerepel, a todalék -n-jét a 3. személy jelölőjének tekinthették.

Károly (1956) szerint a határozói igenév személyragozása természetes fejlemény. A Jászó (1992) szerint mesterséges alkotások, de a mai magyarban vannak olyan példák (Komlósy 1992), amelyek azt mutatják, hogy bár a nyílt egyeztetés eltűnt, mögöttesen megvan a mai magyarban is. A mai magyarból kiindulva igazolni, hogy az egyeztetés nem lehetett mesterséges alkotás, csak az igenevek személyjelölői opcionálisak, így gyakran el is maradhatnak, l. a főnévi igenevet a mai magyarban, így könnyen eltűnhettek a -va, -ve formánsokról.

2. Adatok¹

2.1. A -va, -ve személyragozása a kódexirodalom korában

Károly (1956: 209–210)

Egyes szám 1. személy: (4 példány; *csak közös alannyal*)

(1) *kit én te szolgálólányod megesmervém elfuték ötöllök* (Bécsi kódex: 35)

Egyes szám 2. személy: (6 példány)

Közös alannyal:

(2) *és tahát jöved ajándékozjad te ajándékodat* (Münchener kódex: 24)

Független cselekvéshordozóval:

(3) *te kezedet meg nyitvád mindenek be tellyesednek* (Apor-kódex: 68)

Egyes szám 3. személy: (1 példány; *csak független cselekvéshordozóval*)

(4) *tarthassam ötet meghalvája* (Winkler-kódex: 232)

Többes szám 1. személy: (12 példány)

Közös alannyal:

* Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Az adatok mellett most és a későbbiekben is jelzem a pontos forrást, a nyelvtörténeti példánknál a kódex nevét és az oldalszámot, és a handout egészében külön megjegyzés nélkül félkövérrel szedem a tanulmány szempontjából lényeges szavakat és szórészleteket. A nyelvmlékekből vett ómagyar példák az egyszerűség kedvéért egységesen a mai helyesírás szerint szerepelnek.

(5) *és alázkoggyonk te néked hogy nem meghalvánk mü veszedelmönkben **mün**magonk mü szolgálatonknak kárát szenvedgyük* (Bécsi kódex: 14)

Független cselekvéshordozóval:

(6) *Mondjátok, mert eljöttek ő tanejtványi ez éjjel, és **mü** aluvánk, elurozták őtet.*
(Müncheni kódex: 81)

Többszám 2. személy: (17 példány; *csak közös alannal*)

(7) *Ha azért **tü** gonoszok valvátok tudtok jó adományokat adnotok tü fiaitoknak*
(Müncheni kódex: 28)

Többszám 3. személy: (27 példány)

Közös alannal:

(8) *Az pásztorok kedig elfutának, és az városba jutvájok Meghirdeték mendezeket*
(Müncheni kódex: 31)

Független cselekvéshordozóval:

(9) *Azok kedig elmenvéjek kezdé Jézus mondani az gyölekezeteknek Jánosról* (Müncheni kódex: 36)

2.2. A -ván, -vén a kódexirodalom korában

Károly (1956: 168–171), leggyakrabban E/3. személyű alannal

Közös alannal:

(10) *És vevén Noémi a gyermekét és veté ő ölébe* (Bécsi kódex: 10)

Független cselekvéshordozóval:

(11) *Még ő beszélvén az gyülekezeteknek, im ő anyja és ő atyjafiai állnak vala künn*
(Müncheni kódex: 41)

Más személlyel és számmal:

(12) *Ők kedig Galileában nyájaskodván monda azoknak Jézus* (Müncheni kódex: 52)

(13) *Én kedig keresvén én tanálcsosimtol miképpen ez tellyesedhetnék be* (Bécsi kódex: 75)

2.3. A -va, -ve és -vö a kódexirodalom korában²

Károly (1956: 207–208): Jordánszky-kódexben a Müncheni kódex -va, -ve változatai helyett mindig -ván, -vén, későbbi kódexekben ritka a -va, -ve:

(14) *hogy őtet az Assziriosok kötözvö hattakvolna* (Bécsi-kódex: 21)

2.4. A -va, -ve személyragozása (?) és a -ván, -vén független cselekvéshordozóval ma

Tompa (1961: 259, 1962: 116): régies használat

Közös alannal:

(15) *ők ... arra teremtvék,³ hogy ... uralkodjanak* (Ady Endre összes prózai műve)

Független cselekvéshordozóval:

(16) *Bika rugaszkodván, kötél szakadt vala* (Arany János: Ilosvai)

² A. Jászó (1992: 439–440) megemlíti, hogy a -va, -ve a kereksgéi (labiális) harmóniában is részt vesz, és háromalakú toldaléka van a Bécsi és Müncheni kódexben, így egy -vö formáns is megjelenik. A Dunántúl nyugati részén, és Erdély egyes vidékein ma is három alakban fordul elő a határozói igenév toldaléka.

³ Itt a toldalék nem személyrag, hiszen Klemm (1942:50) szerint a névszói állítmány analógiájára többszámúba is rakták a határozói igenevet.

- (17) [Penelopé] jött..., Követve személyét **rablányai** ketten (Homérosz–Mészöly: Ulisszes: 18)

Komlósy (1992: 465–466): terjedőben van a *-va/-ve* képzős igenév nem predikatív használata: (22), (25), (26):

- (18) *Az ajtó nyitva lévén, beléptem.*
(19) *Megszületvén a gyereke, Jóska új életet kezdett.*
(20) **Megszületve a gyereke, Jóska új életet kezdett.*
(21) *Beesteledvén betértünk egy fogadóba.*
(22) *??Beesteledve betértünk egy fogadóba.*
(23) *(Péter korán ért haza.) A szobába belépvén, a kutyája mindjárt elébe szaladt.*
(24) **(Péter korán ért haza.) A szobába belépve, a kutyája mindjárt elébe szaladt.*
(25) *%Tegnap kirándulni indultunk, de az állomásra érve eleredt az eső.*
(26) *?? Jánosék kirándulni indultak, de az állomásra érve eleredt az eső.*

É. Kiss (2002: 222)

- (27) **Én nem lévén otthon/*ti nem lévén otthon, a postás nem tudott bejutni.*
(28) *?? Rálépve/vén a sínekre, Jánost elütötte a vonat.*

3. Jellemzők

- A *-va, -ve* az ómagyarban személyragozható volt: (1)–(9), de E/3. személyben csak egy példa: (4)
- A *-va, -ve* az ómagyarban állhatott független cselekvéshordozóval és vele egyezett: (3)–(4), (6), (9)
- A *-ván, -vén* az ómagyar kortól kezdve állhatott független cselekvéshordozóval, szinte kizárólag E/3. személyűvel: (11), de más személlyel és számmal is állhatott: (12)–(13)
- A középmagyarban nem mutatható ki, és a mai magyarból is eltűnt a *-va, -ve* személyragozása
- Független cselekvéshordozóval állhat a *-ván, -vén* a mai magyarban, de csak E/3. személyben: (16), (18), (19), (21), (23), (28), más személlyel nem: (27) és T/3. személyben is jelöletlen: (17), (26)
- Vannak egyes példák, melyek azt mutatják, egyes esetekben a *-va, -ve* is állhat független cselekvéshordozóval a mai magyarban: (17), (22), (25)–(26), (28)
- Vannak példák, melyek azt mutatják, hogy bár a nyílt egyeztetés eltűnt, mögöttesen megvan a mai magyarban is: (17), (25)–(26)

4. Az ómagyar paradigma

Károly (1956: 208–213): személyragos határozói igenév zömmel a Müncheneri (35 személyragos alak) és Bécsi (31 személyragos forma) kódexekben, többi kódexben néhány szórványos alak, Jókai-kódexben nincs, mai nyelvjáráásokban sincs nyoma. „beleilleszkedik abba a finnugor nyelveket általában jellemző tendenciába, amely az ige infinitív alakjain igyekszik jelölni a cselekvő személyét. Az igenevek e személyragos használatára a latin semmi ösztönzést nem nyújtott, s így ebben a latintól merőben eltérő alakváltozatban a fordítás magyarossága domborodik ki.” (Károly 1956: 213).

A. Jászó (1992: 442): nem mutathatók ki sem a régi, sem a mai nyelvjárásokban, mesterséges alkotások, „a szerző grammatizálási törekvéseinek termékei”, és az *-atta*, *-ette* analógiájára keletkeztek:⁴

(29)

	<i>-va</i> , <i>-ve</i> személyragozása Károly (1956: 210)	<i>-atta</i> , <i>-ette</i> személyragozása Károly (1956: 214–216)
E/1.	<i>(én) meghalvám</i>	<i>(én) leszállattam</i>
E/2.	<i>(te) meghalvád</i>	<i>(te) leszállattad</i>
E/3.	?? <i>(ő) meghalva, meghalvája, meghalván</i>	<i>(ő) leszállatta</i>
T/1.	<i>(mi) meghalvánk</i>	NINCS ADAT
T/2.	<i>(ti) meghalvátok</i>	<i>(ti) leszállattatok</i>
T/3.	<i>(ők) meghalvájok</i>	<i>(ők) leszállattok</i>

Károly (1956: 210–212)

„1. Miért hiányzanak a *látvája*-féle igenévalakok?

2. Miért csak a személyragok előtt található meg a *-va*, *-ve* igenévképző, a személyragtalan igenév miért mindig *-ván*, *-vén* képzős?”

a.) A *látvája* azért hiányzik, mert a 3. személy a ragtalan *látva* volt. Az egyetlen példa a *meghalvája* a feltételes módú *látnája* analógiájára keletkezhetett.

b.) A *-ván*, *-vén* esetében, mivel leggyakrabban E/3. személyű használatban szerepel, a toldalék *-n*-jét a 3. személy jelölőjének tekintették, hiszen más személyekkel kiegészítő eloszlásban van: *járvá-m*, *járvá-d*, *járvá-n*, *járvá-nk*, *járvá-tok*, *járvá-jok*. Az *-n* analógiás kapcsolatban van az *-n* igei személyraggal: *mondj-on*, *visz-en*, *lő-n*, amely elősegíthette az igenévi személyraggá válását. Károly nem jelenti ki egyértelműen és határozottan, hogy az *-n* elem az E/3. személyragja lenne, de nem is cáfolja, hogy nem az: lebegteti, lehet a *-ván*, *-vén* oszthatatlan is és felosztható is. A nyelvtörténeti kutatások (A. Jászó 1991: 345) szerint azonban a *-ván*, *-vén* *-n* eleme mindenképpen egy locativus-modalisi ragra megy vissza.

4.1. A paradigma maradványai a mai magyarban

Vannak példák, melyek azt mutatják, hogy bár a nyílt egyeztetés eltűnt, mögöttesen megvan a mai magyarban is: (25)–(26):

(25) % *Tegnap kirándulni indultunk_i, de az állomásra érve_i (férvénk_i) eleredt az eső.*

(26) ?? *Jánosék_j kirándulni indultak_j, de az állomásra érve_j (férvéjek_j) eleredt az eső.*

A fenti mondatok elfogadhatóságát az okozza a mai magyarban, hogy az ómagyar egyeztetés nem volt mesterséges alkotás (különben Komlósy fenti mondatait nem tarthatná az anyanyelvi beszélők bizonyos hányada grammatikusnak), csak az igenevek személyjelölői opcionálisak, így gyakran el is maradhatnak, l. a főnévi igenevet a mai magyarban, így könnyen eltűnhettek a *-va*, *-ve* formánsokról, ahogy a főnévi igenév személyragozása is kiterjedtebb volt az ómagyarban, mint a maiban:

(7) *Ha azért tü_n gonoszok valvátok_n tudtok_n jó adományokat adnotok_n tü fiaitoknak*
(Müncheni kódex: 28)

⁴ Erdélyben még Székelyföldön használatosak ilyen alakok, l. Klemm (1942: 391): *émette 'ébrnélétében'*.

- (30) *Ha azért **ti_p** gonoszok is vagy**tok_p**, **tudtok_p** jó adományokat **adni_p**/***adnotok_p**, a fiaitoknak*
- (31) *A vihar**nak_q** nem sikerült (a) házakat lerombolni(-**a_q**)*

Továbbá ha az *-n* időjel lenne és nem személyrag, ahogy É. Kiss (2002) és Nádasdi (2006, 2011a, 2012) állítja Kenesei (2005)-tel és Nádasdi (2011b)-vel szemben, akkor Komlósy (1992) mondataival (25)–(26) is teljesen összeegyeztethető lenne a *-ván*, *-vén*. Az igenév személyragozásának **opcionálitása** (22), (28) valamint az, hogy a *-ván*, *-vén* **más személyekkel nem** is tudna **egyezni** (27), magyarázhatja azt, hogy a példamondatunkban a *-va*, *-ve* csak jelöletlen ($\emptyset$ morfémás) lehet a mai magyarban, mivel a *-ván*, *-vén* csak E/3. személyű független cselekvéshordozóval állhat, l. É. Kiss (27).

Az igenév személyragozásának opcionálitása megengedi (22), (28) létezését, más személyekkel pedig már a mai magyarban nem is tudna egyezni, ezért jelöletlen (17), (25)–(26), tehát ha időjel lenne és nem személyrag, ezekkel is simán összeegyeztethető lenne a *-ván*, *-vén*:

- (25) *%Tegnap kirándulni indult**unk_i**, de az állomásra érve_i/†**érvénk_i** eleredt az eső.*
- (26) *?? **Jánosék_j** kirándulni indult**ak_j**, de az állomásra érve_j/†**érvéjek_j** eleredt az eső.*

A szokásos módhatározói értelemben egyértelműen agrammatikusnak kellene őket ítélni, hiszen így *az eső**nek** kellett volna az állomásra érnie, nem nekünk* vagy *Jánoséknak*.

Tóth (2000) értelmében is személyragnak tekinthető inkább a *-ván*, *-vén* *-n* eleme, hiszen az időjárásigék „alanytalanságát” cáfolandó a főnévi igenév személyragozásával vetette egybe, amely ott egyértelműen személyrag (Tóth 2000: 133):

- (32) *Márciusban már nem kellene havaznia*

Tóth megjegyzi, hogy a *-va*, *-ve*, *-ván*, *-vén* különbség meglepő az időjárásigéknél, ha nem feltételezünk ott szintaktikai alanyt, amely megmagyarázza, miért lehet grammatikus a *-ván*, *-vén* és agrammatikus a *-va*, *-ve*:

- (33) *Hajnalod-**ván**/***va**, pro elindultunk hazafelé.*

Továbbá az E/3. személyű egyeztető toldalék is bizonyos esetekben lemaradhat, lásd (Komlósy 1992: 466): (22) és É. Kiss (2002: 222): (28): (ettől még Tóthnak teljesen igaza van, hiszen *nem mi esteledtünk be* itt sem, és *nem a vonat lépett rá a sínekre*, ahogy É. Kiss (2002) szerint a szokásos módhatározói értelem sugallná.)

- (22) *??Beesteledve betértünk egy fogadóba.*
- (28) *?? pro_i Rálépve/vén a sínekre, **Jánost_i** elütötte a vonat.*

4.2. Mai magyar paradigma

Az eddigiek alapján felállítható egy (eddig hiányos) paradigma, amely a nyelvelmélekből vett paradigmával összehasonlítva nagyjából így néz ki:

- (34)

E/1.	?	†Ø/én kérvém
E/2.	?	†Ø/te kérvéd
E/3.	Ø/ő beesteledvén/?? beesteledve, hajnalodván, megvirradván, lévén, belépvén, rálépvén/?? rálépve	†Ø/ő ?? kérve, *kérvéje, kérvén
T/1.	% Ø érve	†Ø/mi kérvénk
T/2.	?	†Ø/ti kérvétek
T/3.	?? Ø/ők érve, követve	†Ø/ők kérvéjük

A -va, -ve személyragozása ugyan leginkább az -atta, -ette személyragozására hasonlított (36), kevésbé a birtokos személyjelezésre:

- (9) *Azok kedig elmenvéjek kezdé Jézus mondani az gyölekezeteknek Jánosról*
 (35) *azok elmenése*
 (36) *ők a hegyről leszállattok eleikbe kele ő nekik sok gyülekezet* (Müncheni kódex: 149)
 (37) *az ők hegyről való leszállása*

Ugyanakkor egy jelentős ponton az -atta, -ette ragozásától is eltér:

- (38) *Még ő beszélette im eljövö Judás* (Müncheni kódex: 74)
 (4) *tarthassam őtet meghalvája*
 (11) *Még ő beszélvén az gyülekezeteknek, im ő anyja és ő atyjafiai állnak vala künn*

Mint ahogy az egyetlen megmaradt ragozott igenevünkétől is:

- (39) *Őnekik el kellett menniük*
 (9) *Azok kedig elmenvéjek kezdé Jézus mondani az gyölekezeteknek Jánosról*
 (40) *Őneki itt kell maradnia*
 (4) *tarthassam őtet meghalvája*
 (11) *Még ő beszélvén az gyülekezeteknek, im ő anyja és ő atyjafiai állnak vala künn*

5. Összegzés

A Károly (1956) kontra A. Jászó (1992) vitában, hogy a határozói igenév ómagyar személyragozása mesterséges vagy természetes folyamat révén jött létre, mai magyar (Tompa 1962, Komlósy 1992, É. Kiss 2002) példákon mutattam be, hogy az igenév személyragozásának opcionálitása (lekophattak a személyragok), valamint az, hogy a -ván, -vén más személyekkel nem is tudna egyezni (az E/3. személyragja, tehát nem időjel), igazolhatja, hogy az ómagyar személyragozás mögöttesen ma is megvan, különben Komlósy mondatait nem tartaná az anyanyelvi beszélők bizonyos hányada grammatikusnak.

Hivatkozások

- A. Jászó Anna 1991: Az igenevek. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 319–352.
 A. Jászó Anna 1992: Az igenevek. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 411–454.
 É. Kiss Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*. Cambridge Syntax Guides. Cambridge University Press. Cambridge, United Kingdom.
 Károly Sándor 1956: *Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában = Nyelvtudományi Értekezések* 10. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 Kenesei, István 2005: Nonfinite Clauses in Derived Nominals. In: Christoper Piñon & Péter Siptár (eds.): *Papers from the Düsseldorf Conference. Approaches to Hungarian* 9. Akadémiai Kiadó. Budapest. 160–186.
 Klemm Antal 1942: *Magyar történeti mondattan* = Melich János és Németh Gyula (szerk.): *A magyar nyelvtudomány kézikönyve* II. köt. 6. füzet. MTA. Budapest.

- Komlósy András 1992: Régensek és vonzatok, In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1 Mondattan*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 299–527.
- Nádasdi Péter 2006: Mozgatás nélkül? Egy prenominális vonatkozó szerkezet minimalista elemzése a magyarban. In: Sinkovics Balázs és Gárgyán Gabriella (szerk.): *LingDok5 Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. JATEPress, Szeged. 61–86.
- Nádasdi Péter 2011a: Egy ismeretlen vonatkozó szerkezetről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 23. Akadémiai Kiadó, Budapest, 415–436.
- Nádasdi Péter 2011b. Az Univerzális Grammatika szempontjából lehet-e a -ván,-vén-nek alanya?, *Nyelvészeti Doktoranduszok 15. Országos Konferenciája (Lingdok15)*, Szeged, 2011. november 17.–18.
- Nádasdi Péter 2012 (megjelenés alatt): Prenominális vonatkozó szerkezetek szintaktikai vizsgálata a magyarban, In: Gécseg Zsuzsa (szerk.): *Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai 11*, Szeged, JATE Press.
- Tompa József (szerk.) 1961/62: *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I-II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tóth Ildikó 2000: Személytelen szerkezetek és expletív alanyok, In: Kenesei István (szerk.): *Igei vonzatszerkezet a magyarban*, Osiris, Budapest, 127–155.

Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.